

Filozofie a náboženská zvěst

Štěpán Holub

Pojetí vztahu mezi filozofií a vírou je určující pro způsob výuky filozofie a teologie na teologických fakultách i pro postavení obou disciplín v církvi.¹ Jeden z možných pohledů nabízí P. Dvořák ve svém článku v minulém čísle tohoto časopisu.² Chceme zde ukázat, v čem se nám jeho přístup zdá nevyhovující.

Autor se výslovně hlásí k analytické metodě. Zůstává nedořečeno, kterou ze dvou téměř protichůdných inspirací analytické tradice má na mysli. Zda tu, která se pokouší řešit filozofické problémy reformou jazyka, odstraněním jeho zavádějících vlastností vedoucích k pseudoproblémům, nebo spíše tu, která naopak chápe způsob, kterým obvykle mluvíme, za primární zdroj filozofického poučení. Ať tak či onak, analytická filozofie nám připomíná, abychom si dávali pozor na prostředky, kterými své myšlenky vyjadřujeme, což je napomenutí, kterým se budeme snažit řídit.

1. ZVĚST A FAKTA

Článek klade důraz na to, co autor nazývá „tvrzeným obsahem“ křesťanství. Zamysleme se tedy nejprve nad tím, co slovy „obsah křesťanství“ rozumět. Víra pochází podle slov apoštola ze slyšení, a sice ze slyšení toho, co je tradičně nazýváno (radostnou) zvěstí. Slovo „zvěst“ zní poněkud vznešeně a vyvolává náboženské konotace. Můžeme ho ovšem chápat také neutrálně jako prosté „sdělení“, neboli *to, co je řečeno*. Střízlivé slovo „sdělení“ sice není zatíženo náboženskými souvislostmi, ale naopak příliš silně navozuje představu jisté specifické formy sdělení, totiž „informace“. Přidržíme se tedy původního termínu „zvěst“ a poznamenejme, že předmět našich úvah nebude napětí mezi slovy „zvěst“ a „informace“ příliš vzdálen.

Anděl nad Betlémem *zvěstuje* pastýřům velikou radost.³ Pokud bychom chtěli oslabit poetický charakter tohoto verše, mohli bychom použít formulaci, že anděl s pastýři radost *sdílí*, ale těžko, že je o radosti *informuje*. Leda bychom řekli, že informuje o jisté radostné skutečnosti nebo, ještě přesněji, o skutečnosti, která v nich pravděpodobně vyvolá radost. Tato poslední verze by mohla být z hlediska jazykového revizionismu vítána jako zpřesnění té původní, příliš vágní. Má navíc tu výhodu, že odděluje stav věcí, tj. onu skutečnost, od emocí, které vyvolává. Stav věcí, o kterém je tu řeč, je formulován slovy „Dnes se vám narodil Spasitel, Kristus Pán, v městě Davidově.“ I to vyvolává pochybnosti. Jednak není jasné, co znamená „narodil se *vám*“, navíc slova Spasitel, Kristus a Pán obsahují silnou složku hodnotící. Bylo by tedy nutné a jistě i možné zpřesňovat dál.

¹ Tento příspěvek je pokračováním diskuse vedené s Petrem Dvořákem při příležitosti VIII. konference Sdružení učitelů filozofie na teologických fakultách ČR a SR, konané 30.–31. 8. 2004 na CMTF UP v Olomouci.

² Petr DVOŘÁK, „O vztahu věřeného, filozofie a teologie,“ *Studia theologica* 6, č. 4 [18] (2004): 53–58.

³ Lk 2,10–11.

Při četbě článku P. Dvořáka jsme nabyli dojmu, že ke „tvrzenému obsahu“ zvěsti se dostáváme postupem podobným tomu právě naznačenému, že obsahem autor míní nějaký takový *konstatovatelný stav věcí*. Andělské poselství možná samo ještě obsahem není, ale nějaký obsah zahrnuje, implikuje či předpokládá. A o ten má filozofii a teologii ve vztahu ke křesťanství jít.

Autor uvádí jiný, velmi vhodně zvolený příklad, centrální výpověď křesťanství „Ježíš Kristus je Pán“ a snaží se v ní odhalit „ontologickou tezi *prima facie* o existenci nějaké vlastnosti, charakteristiky nějakého subjektu.“ Takový postup naprosto nepovažujeme za samozřejmý. Věta bezpochyby *má* povrchovou gramatickou strukturu predikace, to však ještě neznamená, že je také možné ji jako predikaci, s celou logickou vahou tohoto termínu, chápat. Gramatická forma svádějící k tomuto závěru může být naopak jedním z těch zrádných vodítek jazyka, před kterými nás analytická filozofie varuje. P. Dvořák připouští, že věta má i aspekt vyznání, ale to mu zjevně nepřipadá příliš významné a hned spěchá k jejímu údajnému obsahu faktickému. Aspekt vyznání je ovšem v tomto případě primární a používat větu jako faktické tvrzení je naopak *prima facie* hrubým prohřeškem proti respektu k žánru.

Při bližším ohledání tohoto prohřešku se objeví velmi konkrétní problémy. Je objektem „Ježíš Kristus“ a vlastnost „být Pánem“? To přehlíží skutečnost, že samotné „Ježíš Kristus“ je již vyznáním, totiž „Ježíš je Kristus“, tj. mesiáš. Tvrzení tedy třeba rozložit na konjunkci „Ježíš je Kristus“ a „Ježíš je Pán“? Nebo se spíše jedná o implikaci „Ježíš je Kristus, tedy Pán“?

Tyto námitky mohou vyznívat nespravedlivě, autor se výrokem hlouběji nezabýval a byl by jistě schopen svůj přístup zjemnit tak, aby na naznačené obtíže lépe odpovídal. Přesto tvrdíme, že námitky míří k základnímu předpokladu celého článku, totiž že *filozofie se zabývá výlučně (nebo alespoň primárně) faktickými tvrzeními, jejichž privilegovanými formami jsou existenční tvrzení (tj. tvrzení o výskytu) a predikace vlastnosti subjektu*. Pro upřesnění dodejme, že jádro předpokladu nespočívá v uvedených privilegovaných formách, ale spíše v samotném důrazu na tvrzení. *Tvrzením rozumíme větu, jejíž funkce se vyčerpává tím, že má nějakou pravdivostní hodnotu.*

Toto *logicistní* pojetí se neomezuje na filozofii a teologii, nýbrž se rozšiřuje i na nefilozofický, v našem případě náboženský jazyk. Předpokladem možnosti teologie je podle P. Dvořáka to, že jsou v náboženské řeči přítomny „zárodky“ teologických tvrzení. Na některých místech se dokonce zdá, že to autor považuje za předpoklad samotné *srozumitelnosti* náboženské řeči.

Na tom nic nemění termíny „před-teoretický“, „před-teologický“ či „rudimentárně teologický“, zvláště po upřesnění, že „rudimentární“ znamená „na základním stupni teologizace“. Přechod od náboženské zvěsti k filozofii je pouze kvantitativní nikoli kvalitativní, filozofie podává vypracovanou a zjemněnou verzi tvrzení, která jsou již ve zvěsti obsažena.

Tam, kde se článek zabývá tezí, že víra obsahuje tvrzení nezávislá na filozofické a teologické reflexi, neobhájuje autor paradoxně samotnou existenci rudimentárních filozofických a teologických tvrzení, ale pouze jejich nezávislost na *partikulární*, vypracované filozofii a teologii. Tato obhajoba je ovšem s našimi námitkami mimoběžná. Nejde o to, že náboženská zvěst je nezávislá na partikulární filozofii,

ale o to, že, *qua* náboženská zvěst, nemá povahu filozofických tvrzení, a to ani rudimentárních. To platí i tehdy, pokud formulace zvěsti používá nějaké koncepty převzaté z rozvinutých filozofických systémů, což se hojně děje. Filozofické termíny často přecházejí do běžného jazyka, kde ztrácejí svůj specifický filozofický význam, přestože z něj do jisté míry čerpají. Jako příklad stačí uvést slova „ideální“ nebo „podstatný“.⁴ Protože filozofické termíny ztrácejí v běžné řeči svůj filozofický charakter, je argument P. Dvořáka, že by totiž zvěsti závislé na partikulární filozofii nemohl rozumět „prostý člověk“, irrelevantní.

S přístupem článku tedy nesouhlasíme ze dvou, do jisté míry protichůdných důvodů. Na jednu stranu je náboženská řeč jiné povahy než řeč filozofická a teologická, na druhou stranu může tato řeč obsahovat pojmy pocházející z rozvinutých filozofických a teologických koncepcí.⁵

2. VZTAHY FILOZOFICKÉ REFLEXE A ZVĚSTI

Jak jsme již naznačili, vztah mezi zvěstí víry a filozofií je komplikovaný, obě oblasti se vzájemně proplétají. Zřetelná dělicí čára se netýká *obsahu*, ale *postoje*. Postoj víry k obsahu je postoj rozumějícího přijetí.⁶ Filozofii naproti tomu charakterizuje postoj teoretického odstupu s větší či menší dávkou kritické pochybnosti.

Přetavení zvěsti skrze racionální porozumění do tvrzení odlišné povahy je kardinální funkcí filozofie a teologie ve vztahu k víře. V tom je přístup obou disciplín obdobný, a proto nás v tomto článku tolik nezajímá vztah mezi filozofií a teologií, jako spíše jejich společný postoj k věřenému obsahu. To je také důvod, proč filozofii a teologii jmenujeme jedním dechem, případně se omezujeme jen na filozofii. U P. Dvořáka se naopak může zdát, že ztotožňuje teologii a zjevení, např. v pasáži o službě teologie filozofií.

Filozofický postoj má za následek specifické rozvíjení obsahů víry, úsilí o jejich formulaci odpovídající povaze a kritériím filozofie. Intelektuální dějiny křesťanství jsou do velké míry, ne-li výhradně, dějinami tohoto úsilí. Filozofie se např. snaží zformulovat zvěst o stvoření v kategoriích kauzality nebo zvěst o Boží moci v kategoriích potenciality.

Hybnou silou filozofické práce je snaha porozumět, v souladu s Anselmovým heslem *fides quaerens intellectum*. Porozumění zvěst vysvětluje, interpretuje a tím přetváří. Podoby takového přetváření jsou různé, P. Dvořák některé z nich uvádí ve své druhé poznámce ukončené tvrzením, že hledat kritéria adekvátního vyjadřování a vyjasňování přísluší teologii. To vyvolává řadu otázek, které článek nejen nezodpovídá, ale ani neklade. Není zaprvé zřejmé, jak se proces interpretace

⁴ Zajímavým příkladem nemnoha termínů *moderní* filozofie, které přešly do běžného jazyka, je slovní dvojice „objektivní/subjektivní“. Je pozoruhodné, že význam, který tato slova získala v obecné řeči, totiž „nestranný/stranický“, příp. „obecně platný/závislý na jednotlivci či momentálním rozpoložení“, je často využíván i filozofy, např. jako náhrada za „absolutní/relativní“, což je častým zdrojem zmatků.

⁵ Článek to na jednom místě připouští, celkové vyznění tomu však neodpovídá.

⁶ Záměrně se omezujeme na stránku rozumovou, která je rovněž výlučným předmětem kritizovaného článku. Nejde tu tedy o připomínání jiných dimenzí víry, např. dimenze emocionální, od kterých spolu s P. Dvořákem abstrahujeme.

vztahuje ke kategoriím logiky, o nichž je řeč v hlavním textu (vyplývání, neslučitelnost apod.). Dále je s podivem, že by kritéria adekvátní interpretace byla zcela v kompetenci teologie a nikoli filozofie. Hledá teologie tato kritéria bez pomoci filozofie? Jak potom chápat rozvinuté filozofické teorie interpretace? Pokud teologie naopak k určení těchto kritérií filozofii používá, zůstává otázka jejich vztahu otevřena.

Mimo uvedenou poznámku P. Dvořák předpokládá, že tvrzení filozofické povahy jsou ve zvěsti již jaksi k dispozici, stačí je jen objevit, pročistit a rozvinout. To mu umožňuje zaměřit se na ryze logické vztahy mezi jednotlivými tvrzeními. Takové vztahy jistě existují, ale uvažovat o nich je možné až tehdy, kdy máme již tvrzení v jednoznačné interpretaci k dispozici, tedy tehdy, kdy je již veškerá podstatná filozofická a teologická práce v našem pojetí hotova. Filozofická práce s náboženskou zvěstí se příkladu uvedenému P. Dvořákem v ničem nepodobá ani po přijetí všech nutných zjednodušení. Jedná se o příklad v němž jako obsah víry slouží výrok „*x* je barevné“ a jako filozofická explikace „*x* je červené“, resp. „*x* je zelené“.⁷

Ať už je filozof sám věřící, nebo je veden polemickým zájmem, probíhá jeho reflexe v kontextu věřícího společenství a odráží se v samotném věřeném obsahu. To by platilo i tehdy, pokud by se věřící stavěl k filozofii odmítavě (Tertulián), a platí to mnohonásobně, pokud společenství přijme filozofii jako důležitou hodnotu, což je převládající postoj přinejmenším v katolické tradici. K pochopení hlubokého vlivu filozofie na obsahy víry stačí letmý pohled na nicejsko-cařihradské krédo. Rozhodnutí křesťanské církve zaujmout k řecké filozofii kladný postoj (po jistém váhání, kterému byla vystavena i tradice židovská) dokonce někdy vyvolává dojem, že křesťanství je náboženstvím „tvrzených obsahů“ více než náboženství jiná, přestože nauka přinejmenším není těžištěm Ježíšova působení a odkazu.

Filozofické formulace jakožto obsahy víry ztrácejí svou specifickou filozofickou povahu způsobem, o kterém jsme již hovořili v souvislosti s přejímáním filozofických termínů do běžné řeči. Je možno k nim přistupovat nefilozoficky, totiž právě s postojem víry, a to i tehdy, nebo snad tím spíše tehdy, pokud jejich filozofickému obsahu adresát dobře nerozumí. Nauka o božských osobách je např. součástí katechismu nezávisle na svém filozofickém původu a zázemí. Situace, která tím vzniká, je velmi komplikovaná. Nauka je formulovaná vysoce partikulárním filozofickým jazykem, nevzdělaný věřící této nauce přesto nějak rozumí, ale jeho porozumění nelze apriori označit jako před-filozofické, spíše snad jako po-filozofické.⁸ Obnovený filozofický zájem o příslušné obsahy víry vede jednak ke snaze porozumět jejich původnímu významu, jednak k nové filozofické a teologické interpretaci.

Kruh porozumění se tak uzavírá i znovu otevírá a snaha z něj vystoupit je marná. To platí bezpochyby pro křesťany dneška, kterým je křesťanství zvěstováno neoddělitelně od svých filozofických interpretací. Marná by však byla již pro rané křesťany, ke kterým se zvěst dostávala povětšinou v rodném jazyce filozofie. Skalpel

⁷ Příklad je sám nejasný. Dvě uvedené explikace jsou navzájem neslučitelné, ale obě jsou možné. Myslí si tedy P. Dvořák, že mohou být legitimní dva kontrární výklady křesťanské zvěsti? Jak se vyrovnat s tím, že z logického hlediska je nejméně jeden z nich nepravdivý? Nebo je legitimní jen jeden, ale který to je, nezjistíme ze zvěsti samotné, ale z nějakých jiných zdrojů? Jakých?

⁸ Případně rudimentárně filozofické, ale „rudimentárně“ zde nikoli ve smyslu zárodečně, ale ve smyslu zakrněle, příp. zbytkově.

oddělující „bazální obsah víry“ od jeho filozofické reflexe by se musel např. zaříznout hluboko do prologu Janova evangelia.

3. FILOZOFIE VHODNÉ A NEVHODNÉ

Pojetí filozofie prezentované P. Dvořákem je samo o sobě velmi zúžené (ačkoli se nejedná o zúžení na „přírodovědeckou teorii pravdy“), pro náboženské myšlení je však podle našeho přesvědčení nevhodné dvojnásob.

Výlučné zaměření na faktická tvrzení vede téměř nevyhnutelně ke zjednodušujícímu a pokřivenému výkladu náboženských obsahů. Rozbor věty „Ježíš Kristus je Pán“ je jen jedním příkladem. Naším cílem nebylo tvrdit, že věta nemá ani stín souvislosti s jakýmkoli faktickým tvrzením, ale poukázat na to, že faktický aspekt je pro porozumění vedlejší. Zaměření na něj tak vede k neporozumění, k přehlédnutí podstatného.

Smysl zvěsti lze ignorováním žánru úspěšně minout. Dnes každý považuje za samozřejmé, že např. příběh Jonáše a velryby nelze chápat jako historickou zprávu, a nebezpečí, že budeme považovat možnost přežít v žaludku nějaké ryby za obsah víry, proto nehrozí. Jak je to pak ale s tvrzením P. Dvořáka, že příběh o smlouvě Boha s jeho lidem presuponuje platnost ontologických tezí o *reálné* existenci aktérů příběhu? Nevede důraz na takto chápanou ontologii k nebezpečným omylům v případech méně zřejmých, než je ten Jonášův? Varovat by nás mohla např. vehemence a *logická důslednost*, s jakou byli katoličtí apologeté v jisté době schopni argumentovat proti hypotéze, že knihy Mojžíšovy nenapsal ten, jehož jméno nesou.

Nebezpečím je také ahistoričnost, snížená citlivost pro historické okolnosti, které přispěly k jisté formulaci křesťanské zvěsti. Pokud zaměníme zvěst s její filozofickou reflexí, obdaříme jednu partikulární filozofii nemístnou náboženskou autoritou a jinou naopak zbrkle odsoudíme. Tato neblahá tendence se u P. Dvořáka projevuje např. ve chvíli, kdy varuje před hermeneutikou, která prý může implikovat relativismus, aniž by vysvětlil, co míní relativismem (nálepka znějící víc ideologicky než filozoficky), co je to hermeneutika a jak relativismus implikuje, a konečně a především, proč je onen relativismus s křesťanstvím neslučitelný. Čekali bychom, že zastánce filozofického rámce, jedním z jehož pilířů je aristotelismus, bude mít větší pochopení pro schopnost křesťanství použít filozofické koncepce při prvním pohledu daleko méně přijatelné než hermeneutika, která nachází jeden ze svých kořenů v biblické exegezi.⁹

Jinde autor ukazuje, jak již způsob, kterým malým dětem přibližujeme nauku o stvoření, obsahuje pojetí kauzality jako závislosti co do bytí. Nevidí přitom, že naše řeč je naopak ovlivněna propracovanou filozofickou teorií kauzality, kterou původní biblický příběh nezná a v případě stvoření člověka používá dokonce metaforu zhotovování,¹⁰ která musí být následnou filozofickou prací překonána.

⁹ Srov. Jean GRONDIN, *Úvod do hermeneutiky*, Praha: OIKOYMENH, 1997.

¹⁰ Gn 2,7.

Nejsamozřejměji se jeví teze o neslučitelnosti křesťanství s materialismem, tedy s tezí, že vše je nutně materiální. I tato samozřejmost je však založena na celé řadě historicky podmíněných představ o tom, co je to materie, a o povaze nemateriálních jsoucen. I zde se navíc rychlým odsudkem ochuzujeme o lepší porozumění Ježíšovým výrokům o Duchu, inspirovaným stoickou verzí materialismu.¹¹ Ještě v jiném pohledu je materialistická teze nikoli neslučitelná s křesťanstvím, ale prostě nesmyslná (jako např. při aristotelském pojetí materie jako látky), což je zásadní vada každé výpovědi, nejen té filozofické.¹²

Nálepkování filozofických směrů a prohlašování jejich slučitelnosti a neslučitelnosti s křesťanstvím je zkrátka neplodné a ve většině případů se při bližším ohledání ukazuje jako zavádějící.

4. ZÁVĚREM

Kritériem křesťanské filozofie nejsou její logické vztahy k obsahům křesťanské zvěsti. Přísně vzato jimi nemůžou být proto, že filozofická tvrzení jsou jiné povahy než zvěst a pojem slučitelnosti v logickém smyslu není namístě.

To neznamená, že se zastáváme teorie dvojí pravdy. Náboženská zvěst je s filozofií kompatibilní v tom smyslu, že filozofie ji může účinně interpretovat. Také není pravda, že všechny filozofie považujeme za stejně dobré, a tento článek je toho dokladem. Kritérium vhodnosti filozofie pro náboženskou zvěst je schopnost poskytnout její lepší, bohatší a adekvátnější porozumění.

Potíž je v tom, že interpretaci nelze dost dobře uchopit pojmy převzatými z logiky a posuzování její adekvátnosti nevystačí s ověřováním slučitelnosti a neslučitelnosti.

Philosophy and the Religious Message

Keywords: Christian philosophy; Interpretation of belief; Hermeneutics; Logic

Abstract: The article deals with the relationship between philosophy and religious belief, in particular Christianity. It is a polemic against P. Dvořák and his view according to which there are logical relations between philosophy and the Christian message. The function of philosophy (and theology) is not to draw conclusions from factual statements inherent in the Christian message, since the key propositions of the latter are of a different kind (profession, parable, etc.) The nature of philosophical treatment of Christianity is hermeneutic as it searches for better understanding of the message. That in turn influences the content of the message without abolishing its specific character.

¹¹ Jan 3,8. Srov. výklad Zdeňka Kratochvíla o vztahu stoicismu a křesťanství v jeho knize *Studie o křesťanství a řecké filozofii*, Praha: Česká křesťanská akademie, 1994.

¹² Otázka, zda se lze s nesmyslností jednou provždy vypořádat přijetím nějakého principu, např. principu sporu, nemá s křesťanstvím žádnou zvláštní souvislost. Představa P. Dvořáka, že by obhajoba principu sporu měla být specifickým úkolem křesťanského filozofa, se nám zdá velmi bizarní.